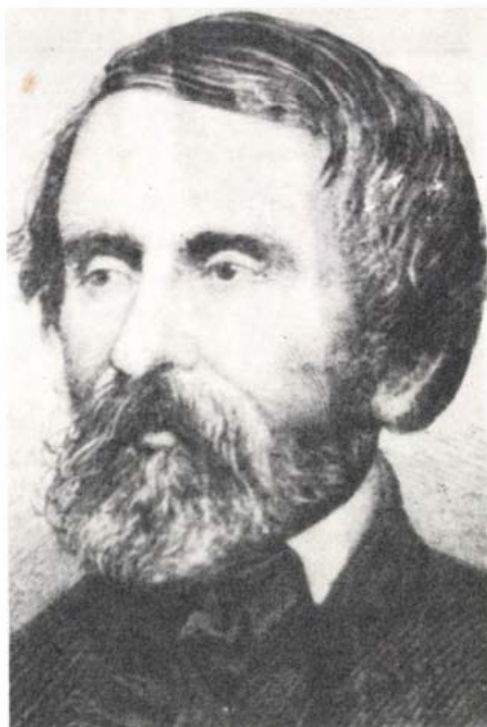
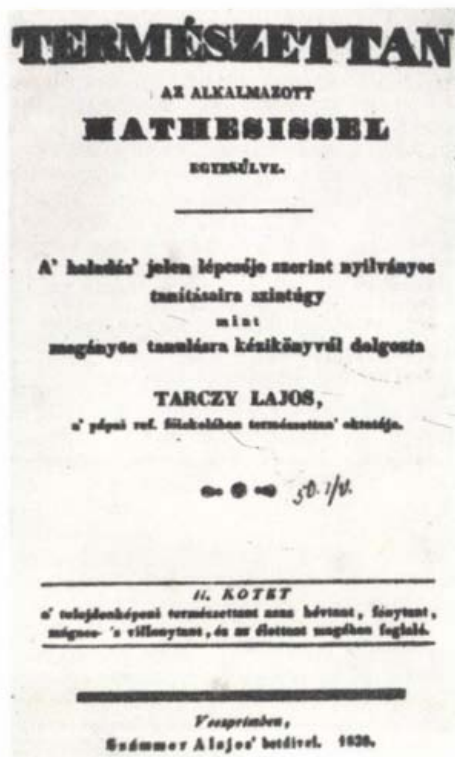

Tarczy Lajosra emlékezünk

1. Komárom szomszédságában a mátyusföldi síkságon található a Hetény nevű falucska, melynek eredetét a komárom megyei községi antológia az ásatások alapján a római időre vezeti vissza. E sok történelmi megrázkódtatást átélt faluban, ahol Végh Mihály református lelkész második neje, Vajda Júlia, Csokonai Lillája lakott, született *Tarczy Lajos*, az országos hírnevű természettudós, a természettudományi, matematikai, bölcsészeti és szépirodalmi író és tudós. Abban a korban született, amikor Európát a szabadságharc eszméje táplálta. Abban a században, amikor országszerte fellobbant a szabadságharc eszméje. Abban a korban, amikor a forradalom bukása kimerítette az egész országot, és csak a tudomány, a művészet ápolásának szükségessége elégítette ki az embereket.

Tarczy Lajos 175 esztendeje 1807 december 6-án született, Tarczy János és Czike Julianna második gyermekeként. Az édesapa és a kisfiú között különös barátság alakult ki. A jegyzői családban a tanulást már idő előtt elkezdte, minden nagyon érdekelte: a gyermeki játékok, a szülők munkája, főleg pedig az otthoni könyvtárban a csillogó bőrkötésű könyvek, a mozgás, a természeti jelenségek bájos tüneménye. Céltudatos nevelését szülei a helybeli lelkészre, Kovács Péterre bízták. Egyhamar elsajátította az írás, olvasás és számolás művészetét. Apja észrevette gyermeke jó felfogóképességét, élénk észjárását, és a gimnázium első osztályainak tanítását is a helybeli lelkész gondjaira bízta.

A felcseperedett kisdíjakot egy szép reggeli napon elvitték a révkomáromi református templommal szemben levő gimnáziumba. Abba az iskolába, amelynek alapítása 1606-ra vezethető vissza. 1619-ben az iskolában teológiai fakultást is állítottak, és így született meg Komáromban a Dunántúl első főiskolája. A következő évszázadokban a politikai változások miatt magának az iskolának a rendeltetése is megváltozott, és 1797. január 2-án nyitották meg a mai kollégium épületét. „A megújulás első rektora, a külföldről hozott nagy tudományú Katona Mihály volt, és megkezdődött a főiskola második aranykora.”¹¹

E neves iskola ötödik osztályába íratott be a kis hetényi diák, hová Komárom neves emberei, tudósai, művészei és poétái jártak. Az első órák eltelte után a rektor nagyon meglepődött, hogy milyen értelmes kisdíák kerültek osztályába. Nagyon jó olvasótehetség volt és szép kiejtéssel olvasta a betűket. A szerény kisdíákat tanárai nagyon megkedvelték engedelmessége és tanulékonyága miatt. Gimnazista éve alatt a legnagyobb hatással voltak reá Sörös Lajos, Barta János és Körös Lajos professzorok, kiknek zamatos, színes humorral aranyozott előadásai nagyon lekötötték diákjaikat, és még a mathézis ismertetését is vidám anekdotákkal magyarázták meg. Tanárai nemcsak a kötelező tantárgyakat tanították az ifjakkal, hanem a sokoldalú tudományos művészetet, mindenfélét, ami az életben hasznos volt.

Reggeltől estig sokat tanult, valósággal csodálta tanárait, előadóképességüket és sokoldalúságukat. Játszva tanulta a német, a francia, és a latin nyelvet. A komáromi pezsgő élet gazdagította képzeletét, élményeit, hiszen ebben az időben élte a város a legélénkebb évtizedeit, mely nagyon sok élményt nyújtott a kis falusi diáknak, ahogy Mikszáth Kálmán írta: „Ilyenkor olyan volt Komárom, mint egy kis Párizs.”² Szigorú tekintettel figyelte a város életét, gazdasági fejlődését, hajóközlekedését, iparát és a bortermelés fellendülését. Szabad idejében nagy érdeklődéssel olvassága kötelező tankönyvei mellett a Komáromi Újságokat, és egyik legkedveltebb olvasmánya a Komáromi Kalendárium volt. Előszeretettel látogatta a Szent Benedekrend komáromi székházának könyvtárát, amely tizezernél több kötetet számlált. Lassan elrepültek az ifjú diákevek és két év múlva, a révkomáromi gimnázium elvégzése után a pápai református főiskolába került, bölceleti és teológiai tanulmányok végzésére.

2. A dunántúli református művelődési központ főtanodájában az iskola alapítója, Márton István adta elő – a században először magyar nyelven – a bölceletet, a kiváló Stettner György (Zádor) tanította a jogi tudományokat, és nem utolsósorban ott volt a neves történész, Bocsor István, aki évtizedeken keresztül tanította tanítványaival a hét kötetben megjelent Magyarország történetét.³ Szorgalmas, tudományt kedvelő diák lett belőle. Tanárai már korán felismerték a bölcelet és hittani tudományban Tarczy kiemelkedő szellemi tehetségét. Az 1828/29-es évfolyamában egyedül őt tüntették ki „eminens in omnibus” osztályzattal, és már 21 évesen a logikusok tanításával bízták meg az alsó osztályoknál.⁴ Az 1829/30 tanévben még segédtanár, a mathézis tanítója, 1830/31-ben pedig seniorrá választották.⁵

A tanításon kívül minden szabad idejét a könyvek között töltötte, így 1829–31-ben az iskola könyvtára is volt. Többek között ez idő alatt tanult meg tökéletesen németül és franciául. Mint kezdő tanár megtett mindent, hogy kiváló tanár formálódjék belőle. Az iskola megbízásából és akaratának kemény elhatározásaként született meg az a gondolata, hogy megismerkedik néhány külföldi iskola előadóival, előadási módszereivel abból a célból, hogy előkészíthesse az új iskolareformot. Ezért az 1831/32-es évben beiratkozott a bécsi egyetemre, ahol behatóan tanulmányozta kedvenc tantárgyait, a physika és mathézis csodálatos jelenségeit. Tanulmánya közben itt ismerte meg Littrow Das populäre Astronomie, B. Scholz Das Anfangsgründe der Physik, Isaac Newton Philosophiae naturalis principia mathematica című híres természettudományi tankönyveit.

Itt érte az a megtiszteltetés, hogy mivel 1832 nyarán a bölcelet és a természettani tanszék tanára, Márton István halálával megüresedett volt, 1832 június 18., 19., 20-án a Révkomáromban tartott kerületi gyűlés, mint fiatal előadót megválasztotta a physika és bölcelettan rendes tanárává. Márton István nyomába lépett tehát, s a nagy alkotó méltó utódjává nőtte ki magát.

A tanári pályát azonban még nem foglalta el, hanem Brünön, Prágán, Drezdán és Lipscsén átutazva Berlinbe ment, hogy tanulmányozza a külföldi egyetemeket. Egy iskolai évre, további két szemeszterre, beiratkozott a berlini egyetemre. Itt tanulmányozta Humphry Davy híres angol természettudós kémiai felfedezéseit, Kopernikusz csillagászatát, és a híres berlini egyetem professzorának, Johann Henrich Pottnak ásványtani könyveit, továbbá az ásványtant, az őslénytant és az új élettudomány tantárgyat, melyet itt tanítottak a kor legkiválóbb egyéniségei, tudósai és nem utolsó sorban Fischer: Lehrbuch der mechanischen Naturlehre című 1826-ban Berlinben kiadott könyvét. E rövid tanulmányidő a tudomány csodáit tárta fel a fiatal tanár előtt, és nagy hatással volt egyéniségének és szaktudásának kifejlődésére.

Még ez sem volt elegendő azonban az ifjú utazónak, akit a tudás, a megismerés vágya hajtott, és a szünetekben Németországban meglátogatta a híres Giesseni egyetemet, Németország legnagyobb kémikusának, Justus Liebig neves laboratóriumát, melynek talán a világon sem volt párja. Majd a göttingai, marburgi, greifswaldi és würzburgi egyetemeket kereste fel, aztán Majna-Frankfurton, Regensburgon, Linzen és Bécsen keresztül tért haza. Tanárainak beszámolt a tanulmánykörút tapasztalatairól, értékes

¹ Dr. Borovszky Samu (szerk.): Komárom Vármegye és Komárom sz. Kir. város, Magyarország vármegyéi és városai. Bp. 1907. 236. old.

² Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora I. kötet II. kiad. Bp. 1907. 53 old.

³ Eötvös Lajos: Vasárnap Ujság 1869. november 21.

⁴ Magyar Tudományos Akadémia Almanachja. 1882. 264. old.

⁵ Ferenczy Jakab: Magyar írók életrajgyűjteménye. Szent István Társulat, Pest, 1856. 572 old.

tanulmányi ismereteiről, és 1833 augusztus 16-án beiktatták a rendes tanári hivatalába, ahol azonnal a főiskola reformjához látott, mivel az iskolában a nevelési rendszer még Trotzendorf iskolájából való volt a XVI. század elejéről.⁶

A külföldi tapasztalatokkal telített nagy becsvágygal rendelkező fiatal természettudós, a filozófia tanításával kezdte pályafutását. Az iskolába a merész Hegel-féle bölcelelet ő kezdte el tanítani. Diákja – későbbi jó barátja – Eötvös Károly, így emlékezik egykori tanárára: „A német egyetemből hozta a hegeli bölcseszettet, Franciaországból pedig a modern demokrácia szellemét, amely új dolog volt a vidéki nemesség, a vármegyék kortesei, s az agg táblabírák körében.”⁷

Eötvös Lajos az 1869-es Vasárnapi Újságban így ír az ifjú tanár pályafutásának első nehéz kezdetű éveiről: „Német János, a pápai tanszéken elődje, kikapkodott töredékekkel közölt kéziratából a Tud. Gyűjt.-ben, mely támadást Tarczy diadallal verte vissza, habár rossz következményeit sejtette is. Nemsokára ugyanis kitört ellene a „szent vizsgálat”, mely az „istentagadó” hegeli elvek hirdetését botrányosnak vélte Márton utóda szájából...”⁸

Az új filozófiai irányzat hirdetője, az egyházkerületi gyűlésen, szembe került a tanári kar maradi felfogásával. A megrovás eredményeképpen 1839. április végén elvették tőle a kedvenc tantárgya tanítását, mivel nem volt képes Márton István Krug és Kant-féle filozófiai előadásait követni. A filozófia tanítását ekkor Czibor Ferenc veszi át, Tarczy Lajos pedig a matematika, a fizika, a gyakorlati fizika, a természetrajz, a vegytan, a geológiai és a gazdaságtan tantárgyat tanítja. Czibor Ferencet azonban a kömlödi egyház 1845 októberében megválasztotta lelkésznek, és így az egyházkerület a filozófia tanítására ismét Tarczyt kérte fel Stettner, Bocsor és Széki tanártársai mellé. Az 1839-es évben Tarczy vissza is vonult a tanszéktől.⁹

3. Fáradhatatlan buzgalommal azon dolgozott, hogy az iskolát a külföldi tanintézetek, főiskolák szintjére emelje, ami részben sikerült is. Hadd idézzem Mikszáth Kálmán szavait: „A pápai főiskola erre volt in floribus. A legátusok széthordták az egész országban a tanárok hírét, nevét, adomákba, motokba öltöztetve, úgyhogy valóságos mítosz övezte Tarczyt, Stettner és Bocsort.”¹⁰

Tarczy élénk és megragadó előadásaival, kiváló szónoki tehetségevel egyhamar országos hírű ünnepelet tanárrá, természettudóssá lett, és ezáltal tekintélye és befolyása az egyházkerületi gyűléseken is megalapozódott. Abban a korban tanított és dolgozott, amikor talán a legélénkebb volt a kultúra, a művészet és a természettudomány utáni vágy az emberekben. Hisz nem egy híres ember került ki Tarczy tanítványaként a pápai főiskoláról: a három jóbaráton – Jókai, Petőfi, Orlay – kívül Ballagi Mór, Molnár Aladár, Papp Dénes, Bárány Gusztáv stb. A természettudós tanárt diákjai nagyon kedvelték. Petőfi Sándor, Szilágyi Lajoshoz 1842 július 7-én írt levelében így említi a derék, jólelkű, a diákokat támogató tanárt: „Sümeget és Szombathelyen keresztül Sopronba értem. Itt tanulni akartam, de nem volt semmi, s „ex nihilo nihil”, onnan Pozsonyba mentem, itt is úgy jártam, végre innen Pápára, s itt némileg csillámlani kezdett szerencsecsillagom. Tarczy, a derék Tarczy az, kinek mind(ent) köszönhetek.”¹¹

Tudományos tevékenysége mellett behatóan foglalkozott az iskola irodalmi életének fellendítésével. Nem volt meglegedve az iskolai szellemi képzés „magolási” módjával és eredményeivel, és ennek javítása céljából 1840 november 25-én megalapította az „Önképző társulatot”, amelynek mindvégig tagja és elnöke volt. Az önképző társaság keretében került sor a Tavasz című almanach szerkesztésére, „melyben Petőfi első költeménye, s az én Jókai néven első novellám nyomdafesték keresztségében részesült.” – írja Jókai Mór.¹²

Tarczy Lajos könyveit, tanulmányait az iskolai nyomdában nyomtatta, melyek akkor az egyedüli tankönyvek voltak. Az iskola újjászervezésében hervadhatatlan érdemei vannak, egyike volt azon

⁶ Főiskolai Tanács jegyzőkönyve. 1833. 63. old.

⁷ Eötvös Károly: Magyar alakok V. kötet. 4. kiadás. Budapest, Révai Testvérek, 1908. 139–146. old.

⁸ Eötvös Lajos: Vasárnapi Újság. 1880. november 7.

⁹ Tarczy Lajos tudományos munkásságával a szerző a Magyar Nemzet 1982. december 8-i számában foglalkozik. Lásd még a következő irodalmat: Tarczy Lajos: Természettan az alkalmazott mathesisel egyesülve. I. kötet Pápa a Református Főiskola betüivel Sziládi Károly által 1838., U. ő. Elemi ösmerete a természettudományról, az alsóbb iskolák számára, Pápa 1939., U. ő.: Tiszta mértan elemei. Pápa, 1841. U. ő.: Természetrajz elemei. Pápa 1839., U. ő.: A német nyelvtan paradigmái. Pápa 1838. U. ő. A dráma hatása és literatúránk drámaszegénysége Pest, 1843. Török József: Emlékbeszédek Tarczy Lajos R. T. felett. Magyar Tudományos Akadémia Budapest, 1885. A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja. Budapest, 1861. 37 old.

¹⁰ Moenich Károly és Dr. Vutkovich Sándor: Magyar írók névtára. Életrajzi és könyvészeti adatok gyűjteménye. Nirschy Ferenc Könyvnyomdája, Pozsony, 1876. 366. old.

¹¹ Petőfi Sándor: Összes prózai művei és levelezése. Levél Seiberényi Lajosnak Pápa 1842. július 7. Szépirodalmi, Budapest, 207. old.

¹² Jókai Mór: Írások életemből, az én iskolatársaim. Szépirodalmi, Budapest, 1960. 26. old.

tanároknak, kik hivatásukat szívügyüknek tekintették, és egész életükben a fejlődést, a természettudományok feltárását támogatták. A nyomda megalapítása mellett a „második egyetem” megalapítása szintén Tarczy nevéhez fűződik. Az egyetem alapítását már 1796-ban tervezték, de csak Tarczy Lajos céltudatos szorgalmazásával valósult meg az új, korszerű kollégium megépítésének gondolata. Ez az eszme 10 éves küzdelemnek lett forrása, Pápa, Révkomárom és Székesfehérvár főiskolái között. Az 1847. május 1-én kelt rendeletben a királyi felség Pápa mellett döntött. A nagy építkezési lelkesedést megzavarják az 1848–49-es forradalmi események. A szabadságharcot követő évek küzdelmének eredményeképpen 1856-ban átadták rendeltetésének az új kollégiumot. Tarczy Lajos javaslatára az iskola nagyszerű elődje, Márton István emlékére adakozásból emlékszobrot készítettek. A művészi alkotással Izsó Miklós szobrászművészt bízták meg, és fehér karrarai márványból nemsokára el is készült a gyönyörű szobor.

Mikor 1880-ban megkérték Jókait, hogy a diákkori lakóházát megőrkítő emléktábla leleplezésén jelenjen meg, levélben válaszolt: „Van nekem két hajdani kedves barátom Pápan, kiknek egyike, Váli Ferenc vezetett be engemet a költészet, rhetorica, filosofia csarnokába, aki megismertetett a természetrajz örök szépségű régióival, a másik pedig Tarczy Lajos, aki feltárta előttem a természettudományok felséges világát, mindkettőjük az excelsior jelmondatával önismeretre, felfelé törekvése serkentettek, mind a kettő megragadó előadásaival azt érezte, hogy a fűdás nem a halandók kinzására kitalált büntetés, hanem az olymp látogatók gyönyörűsége. Ezen régi barátaimnak rövid időn ötven éves tanári jubileuma fog bekövetkezni. Meglesznek azon ünnepelve tisztelőik egykori tanítványaik által. Ezen ünnepélyeken hivatlanul is részt fogok venni, mint egyike a legtöbbel tartozó adósoknak...”¹³

Tarczy Lajos tanári jubileumára 1880-ban el is ment Jókai, ahogy ígérte, és pohárköszöntőt mondott: „Tarczy Lajos, a jubileumi banketten vezérükre iszom, akinek tábora abban az ütközetben harcol, ahol ismét az a jelszó: in hoc signo vinces, de nem az a kereszt, a magasan lobogó jelvény, amit Nagy Konstantin mutogatott katonáinak, hanem az a kereszt, amit Tarczy mutogat a maga katonáinak, a plusz keresztje. Az Isten éltesse a mi kedves vezérünket addig, amíg ezt a magasan lengő jelt mind államháztartásunkban, mind magánháztartásunkban elfogjuk érní. Azt hiszem, hogy ezzel elég hosszú élet, s munkabíró erőt kívántam neki hozzá, s egyúttal a legszebb jutalmat is buzgó fáradozásáért.”¹⁴

Utolsó éveit a pápai mintagazdaságban töltötte, szőlője és gyümölcsöse között. Itt pihente ki fáradozását, és előszeretettel sétálgatott csodálatos, szép kertjében. Azonban a pihentető séta közepette is a természettel foglalkozott, és a természet mozgását csodálta.

A Mátyusföld szülötte, a nagyhirű természettudós, kutató, filozófus és pedagógus tisztelettel körülvett környezetben halt meg 1881 március 20-án Bécsben. Családja visszahozatta testét, hogy szeretett hazája földjében pihenjen.

Szenássy Árpád

¹³ Heitler László: Jókai emlékek Pápan. Magyar Hirdető pápai kirendeltsége, Pápa, 1975. 25. old.

¹⁴ A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője az 1907–8 iskolai évről. Pápa, 1908. 67. old.

Révkomárom képe a múlt század elején